

MIÉRT „ÖSSZES”, HA NEM AZ ÖSSZES? (A biány neve: József Attila)

Az egykor oly eklektikusan megjelenített, mára érvényét veszett József Attila-i „zsánerkép” mellett nem tudok megjegyzések nélkül elmenni. Irritál, mert észrevettem, hogy muzeális voltában itt-ott még mindig mennyire zárlatolja a tudat szublimált terepeit. Sablonok, panelek széttörhettek ugyan, de elemeik, amelyek nem semmisültek meg, néha próbálnak újra összeállni.

József Attila költészete a múlt század ötvenes éveinek elején lett „aktu-alizált” téma, tananyag. Egy beteg éra, a rákosista korszak a maga importált sztálini eszköz- és módszertanával önnön (vélt) imázsa igazolásaként kísérlete meg – korabeli képzavaros, „stílszerű” szóhasználattal élve – „zászlónyélre tűzni” a József Attila-i oeuvre-t. Az eredmény ismert: erősen csonkolt életműve illusztratív, torzó szoborra merevített személyiségével együtt hamissá vált az alacsony képzeletekből ácsolt piedesztálon. A *teljes, az igazi* József Attila nem felelt meg az „új, szocialista” ideológiának, ezért szükség volt azokra az utólag gyártott legendákra, amelyek hosszú évtizedeken át úgy rakódtak rá az életmű egészére, *mint a guanó, / keményen, vastagon (A város peremén)*. Mindez leginkább – mint annyi minden – az oktatásban nyilvánult meg, amely csakis a költő „szociális üzeneteire” koncentrált. Az akkoriban hírhedt *olvasásmód* gyakorlatilag a „referenciás olvasatokon” alapult. Lássuk ennek „lényegét”!

Van a tankönyv, benne József Attila kozmetikázott életrajza és versei, köztük a hét szonettből álló *Hazám* című költemény egy részlete; és van a tanterv mint szentírásos törvény, amely útmutató, mindennapi használatra szánt tanári kézikönyv is, hiszen határozottan előírja a teendőket. Esetünkben így: „A 7 szonettből álló nagyszabású költemény elemzése során *csak a tankönyvben található részlettel foglalkozunk*.”¹ (Kiemelés tőlem – F. G.) Ehhez kommentár nem szükséges, de talán helyénvaló idézni József Attila *Irodalom és szocializmus* című cikkéből: „A költeményt... úgy is felfoghatjuk, hogy egyetlen keletkező szó, hogy a keletkező szó neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe és végső szemléleti egészbe foglal.”

Csodálkozhatunk-e azon, hogy a szövegcentrikus műelemzés is csak pislákolva létezett?

Az úgynevezett rendszerváltozások „új szele” kisöpörte ezeket a tankönyveket az anyaországi iskolakönyvtárakból, s azok zöme a határon túli, így a kárpátaljai magyar iskolákba zúdult, ahol napjainkban is használják, Balla László brezsnyevi érában írt irodalomkönyvei mellett! Azt hihetnénk, ezen a téren legalább Magyarországon gyökeresen megváltozott a helyzet, hiszen ott a tanulók egy-egy osztályban 5-6 tankönyvet is használhatnak. De ha

¹Dr. Horváth Gedeonné, a Magyar Népköltársaság kiváló tanára és Vörös József munkája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970, 202. o.

belelapozunk némelyikbe, ilyeneket olvashatunk: „...Anyja, Pócze Borbála, a Pestre szökött cselédlány a legembertelenebb önkizsákmányolással sem tudta fenntartani családját.”²; „Mendemondákon kívül József Attilának a pártból való kizárását semmilyen hitelt érdemlő adat nem támasztja alá... Egyik elvtárs hallotta a másiktól, és elhitték, mivel József Attila ebben az időben tényleg távol állt a párttól.”³ Garmadával lehetne sorolni az ilyen és ezekhez hasonló idézeteket. De hát mit várhatnánk a „jó összeköttetésekkel, stílszerű referenciákkal” rendelkező tankönyvíróktól, ha neves irodalomtörténész is ilyeneket ír: „Harmincharmadik évében halt meg, krisztusi korban”, (...) „utolsó versei a krisztusi önfeláldozást öntik művészi formába”, (...) „bár nem bizonyított, hogy ő maga akarta halálát.”⁴

Mindezek ellenére lehetőségeihez képest, de gyakran azok hiányában is, az irodalomkritika és az irodalomtörténet-írás igyekezett, igyekszik fokozatosan, értékeiknek megfelelően helyükre tenni a műveket, életműveket. Ez a folyamat a 70-es évek elején, esetenként még korábban elkezdődött, de csak a 90-es évektől kezdett kiteljesedni. Az újjárendező folyamatot a József Attila-i oeuvre vonatkozásában még a kortárs Illyés Gyula indította el. Mára ez az életmű olyan kiváló irodalomtörténészeknek köszönhetően, mint Tverdota György, Stoll Béla, Kulcsár Szabó Ernő, Pomogáts Béla, Beney Zsuzsa és mások, *a maga teljes egészében áll előttünk.*

Bármilyen furcsa, mindez még ma sem mondható el a költő összes műveiről, mert az „összes” valójában soha nem volt *az összes!* Nem is lehet, ha – objektíven – arra gondolunk, hogy még mindig létezhet lappangó mű vagy kézirat, amely csak a jövőben kerül elő (ha előkerül). De most nem ilyesmire gondolok.

Az elmúlt négy évtized során nagyon sok József Attila-írás került elő az 1922 utáni csaknem két évtizedből. Többnyire publikálatlan kéziratok, de olyanok is, amelyek különböző rövid életű lapokban, egyéb kiadványokban megjelentek ugyan, de a nagyobb nyilvánosság elé nem jutottak el. A kéziratárak és archívumok csak ebből az időszakból kevés híján ezer ilyen sajtókiadványt őriznek. Általában szerencse kérdése, de esetenként a kutató – bár nem azt keresi – remekműre is talál. Például a közelmúlt egyik híres publicistája, Hárs László. Tőle idézek: „...Riportok, cikkek után kutattam a Széchenyi Könyvtár folyóirat-olvasójában, s egészen másra találtam... *A hír* című, meglehetősen obskúrus bulvárlapocskát ... lapozgattam, a régmúltat felidéző sárgult íveket,

² Szabó Gézáné Virág Gyuláné: Irodalom 8. Áttekintés a XX. sz. első felének irodalmáról az ált. iskola, a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumok 1. oszt. számára. Harmadik, átdolgozott kiadás. Apáczai Kiadó, 2000.

³ Forgács Anna: Irodalom IV. Szövegek, képek, információk. A világbanki képzési program irodalomkönyve. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998, 62–63. o.

⁴ Alföldy Jenő: Irodalom a tizenégy éves diákoknak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1998, 128., 134. o.

amikor hirtelen villámvillanás vágott a szemembe: 'József Attila verse'. – Valami másodközlés – dűnyögtem... De a cím, a vers címe teljesen ismeretlen volt előttem: *A csodaszarvas!... A hírben*, tehát akkor is a nyilvánosság kizárásával, a III. évf. 11. számában, 1933. augusztus 4-én, s azóta soha... Ellenőriztettem a verset – miután nem vagyok irodalomtörténész – a legkitűnőbb József Attila-szakértőkkel. Senki sem tudott róla..., az elveszett költemények között sem tartják számon... De tovább keresgéltem, s az 1933. július 4-i számban rábukkantam ... egy több mint egyoldalas riportra *József Attila nem hajlandó meghalni* címmel és *Meghitt beszélgetés az öngyilkosságra készített 'áldozattal'* alcímmel.⁵ *A hírben* megjelent írásból, amely a költő 1933-as otthonának hiteles leírását is tartalmazza, Hárs László részleteket közölt. A „névtelen, de rendkívül jól tájékozott” riporter neve akkor még rejtve maradt, de ma már tudjuk: Ignotus Pál volt.

Azóta több József Attila-írás (versek, széppróza, töredékek stb.) került elő a hagyatékából, köztük a *Szabad öletek két ülés közt* címmel írt jegyzetek. Ennek minősítése helyett – amit megtett korábban a kritika – lényegesebbnek tekintem, hogy előkerült a költő korábban sehol sem említett kötetének kézírata, s azt teljes egészében, faksimile kiadásban, *A legutolsó harcos* címmel megjelentette a Helikon Kiadó (Bp., 1983). Sajtó alá rendezte Tóth Ferenc, terjedelme 84 oldal. Ungváron, a megyei könyvtárban megtalálható!

Az előkerült József Attila-kéziratok nagy részét a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára őrzi. Versek, szépprózai írások mellett töredékek, vázlatok, verscsírák, alkalmi rögtönzések, „személyes érdekű apróságok” tárháza ez. Egyes kutatók hajlamosak ezeket „hulladéknak”, „a fáradság szellemi melléktermékének” tekinteni. Még a több szakaszból álló, szerves egységet alkotó, többnyire befejezetlen írásokat is figyelmen kívül hagyják, márpedig egy világirodalmi rangú költő esetében az ilyen hozzáállás megengedhetetlen bűn! József Attilánál az egysoros vers, mint például *A tó jegét kásás hó fedi* (ez a sor egy dosszié fedelén olvasható), de a félsoros írás, sőt akárcsak egyetlen szó is fontosnak bizonyulhat. Van rá példa, hogy az ilyen „darabok” a válogatott írásokat tartalmazó kötetekbe is bekerülnek, olykor hibásan. Például az 1975-ös, majd 1980-as, Béres Attila általi József Attila-válogatás (Kozmosz Könyvek, *A magyar irodalom gyöngyszemei* sorozat) 410. oldalán ezt olvashatjuk: *Én ámulok, / hogy elmulok (Én ámulok)*. E töredék eredetije a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött egyik kéziratlap alján olvasható, fölötte *A vásártéren* kezdetű, 15 sorból álló remekmű teljes szövege, mindössze egyetlen javítással (kitűzném helyett *kitűzőm*) – József Attila tollából. Az imént idézett kétsoros elején nem személynévmás, hanem jól láthatóan *És* kötőszó áll; máig nem értem, hogyan változhatott *Én*-né, mint azt sem, hogy ha ez a töredék

⁵Hárs László: Ismeretlen József Attila-vers egy hajdani bulvárlapban. Népszabadság, Vasárnapi Melléklet, 1969. december 7., 9. o.

bekerült a Béres-féle válogatásba, miért maradt ki abból a sokkal lényegesebb, befejezett mű, *A vásártéren...*?

1977-ben *Versek, műfordítások, széppróza* címmel újabb válogatás jelent meg József Attila írásából, ezúttal a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Ebben találkozhatott az olvasó először a *Jelenet egy büntetőtörvényszéki tárgyalás irataiból* című, 1935-ben írt, robusztus műnek szánt, de a 71. sor után befejezetlenül maradt költeménnyel és az 1928. szeptember 30-án írott *Axióma* című verssel, valamint a „szépprózának” tekintett, 1925-ből való *Piros történettel*. Meglepő módon akadtak „műértők”, akik a befejezetlen írásokat nem veszik figyelembe, nem tekintik műnek, mivel szerintük azokban „a mondanivaló egésze nem bontakozott ki”. Még ha így is van, azt nem mondhatja senki, hogy a 71 soros szakasz (?) semmit sem jelent! Az *Axióma* című versről alkotott vélemény szerint „az a baj, hogy nem csak a három utolsó szakasz, de az egész franciául van”. Nézzük: *Ha kétszer annyit ennél, / mint amennyit nem ennél / ha éhes volnál, akkor / jól volnál lakva. // Chateaubresemann / avagy / Burgbriand / étekfogyó. // Maxima: Il y a des hommes qui ont de neveux et des nièces et pantallon noire, et des autres.*

A *Piros történetet* szerintem akár prózaversnek tekinthetjük, de ez maradjon felfogási, megközelítési kérdés. Azt már nem fogadom el, hogy megírásakor a húszéves József Attilánál ez csupán „egy bizonytalan kísérlet, az akkor dívó irodalmi hatásra”. A jelek és jelenségek szimbólumokba vont szintjeihez éles logikai szálak segítenek bennünket a József Attila-i hiányérzet megértésében, amely – különösen az apa hiányának vonatkozásában – a költő egész életét végigkísérte. A szemérmesen szikár fegyelembé burkolt írás (szinte álmokképekből hömpölyög elő) háttéréből lehetetlen észre nem venni azt a lírai sugárzást, amely megindítóan vetíti ki, majd hullatja vissza a fiatal József Attila várakozását, ekkor még létező reményét, hogy egyszer majd Ő is megjön; az, aki kivándorolt a hajókon, a nagy tengeren túlra... Annyi bizonyos, hogy mint minden, ez is csak a teljes életmű ismeretében érthető meg.

Szinte borzongással tapasztaltam, hogy az egymástól független töredék-ként előkerült „*Szamárszéllal pajtáskodni vén / bosszankodól rózsza vagyok én*” és a „*Nem talállok szavakat magamra*” József Attila-i sorokat közreadó újabb „összeshez” (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980) mellékelt *Jegyzet* mindjárt az elején leszögezi: „Nem tartalmazza kiadásunk a 'Nem! Nem! Soha!' című zsenjét sem, mert – talán – sértené a szomszéd népek nemzeti érzését”. (607. o.) Az ugyanannál a kiadónál 1987-ben megjelent „összeszt” kísérő *Jegyzet* már csak ennyit jelez: „Nem tartalmazza kiadásunk a 'Nem! Nem! Soha!' c. zsenjét”. Kommentár ehhez sem kell, illik azonban megjegyezni: kerek tíz évnek kellett elteltnie ahhoz, hogy a gyilkos idő értékpártivá szelídüljön; az 1997-ben kiadott „összes” ugyanis már „felvette soraiba” ezt a „zsenjét”, amelyet különben először Szörényi László adott közre a *2000* című folyóirat 1989. novemberi

számában, és azóta néhány kiemelkedő jelentőségű kiadványban, például 2003-ban *A magyarokhoz* című versantológiában is megjelent.

Az Osiris Kiadó 2003-ban jelentette meg *József Attila összes versei* című gyűjteményét. Ebben a már említetten kívül megtaláljuk a *Tanítások* 15. részét (az imát) a budapesti Borda antikvárium 10. sz. Ajánlójegyzékének 45. oldaláról, a *Jött, megfogott és átbajított* című verset *A legutolsó barcos* című kötet fakszimile-kiadásából, valamint a *Mivelbogy olyan szépen* kezdetű alkalmi rögtönzést a *Köztársaság* 1993. április 9-i számából; a Faragó Sáriról írott verse a *Terézváros* című lap 1989. november 3-i, a Homonnai Ibinek szóló pedig a *Holmi* című folyóirat 2000. novemberi számában jelent meg először. A költő utolsó, halála napján írt versét, amely addig tévesen csak mint változat szerepelt a kritikai kiadásban, önálló költeményként Stoll Béla, a József Attila-kutatás egyik legkiválóbb szakembere tette közzé és kommentálta az *Irodalomismeret* 2000. decemberi számában.

Az említett közlések azonban nem szüntették meg hiányérzetemet. Az anyaországban megjelent és megjelenő művek behozatala és eljuttatása pátriánk könyvtáriba ugyanis – mint folyamat – megszűnt. Még a központi helyzetű Megyei Univerzális Tudományos Könyvtár (ez a pontos elnevezése) sem rendelkezik olyan kapcsolatokkal, melyek révén legalább itt hozzáférhetőek lennének az odaát megjelenő kiadványok. Mi több, az internetre sem kerül fel minden, holott a 2005-ben tetőző József Attila-centenárium minden bizonnyal sok újat hozott. Az életművel kapcsolatos vizsgálódásaimat az utóbbiak ismeretének szinte teljes hiányában lezárom, az életpálya tekintetében azonban még idekívánczik néhány élmény és gondolat.

József Attila igazibb megértése számomra egyetemi tanulmányaim után kezdődött, amikor már eljuthattam az anyaországba. 1980-tól olyan személyiségekkel beszélgethettem József Attiláról (és másokról), mint Ratkó József, Csoóri Sándor, Czine Mihály, Görömbei András és Szokolczay Lajos. Az ő személyes közléseiből, később a műveiből alkothattam teljesebb képet József Attiláról. Nemcsak az életműve, de életpályája is világosabbá és hitelesebbé vált előttem. Ma már tudom: a József Attila-jelenséget semmilyen szakágazat, nevezziük bár pszichológiának vagy pszichoanalízisnek, nem képes megvilágítani; ezt csakis az ő „külön világa”, a *költészete*, annak elmélyült ismerete teheti, teszi meg. A tények, a költő érzésvilágának ismerete nélkül ez se menne. Tudjuk – például –, hogy élete végén tudomásul kellett vennie: apja, akiről egy kabátgomb maradt csupán mint emlékjel – nem Amerikába, hanem Erdélybe ment vissza... De érzékelhetjük-e azt az iszonyúan fájó csalódást, ami lélekhasító módon vérezte át a tudatát? Vagy mit tudhatott a *Misunak* szólított, 1924-ben Nagykárolyban született Mircea nevű féltestvéréről? Akinek sorsáról 1982-ben Szokolczay Lajos így írt: „Majdnem egyéves késéssel jutott el hozzám a hír: Iosif Mircea, József Attila féltestvére – Kiss Julianna és József Áron gyermeke – ötvenhét

éves korában, 1981. február 18-án Temesvárt meghalt. Milyen öt és fél évtizedet élhetett – élete vége felé a Román Írószövetség nyugdíjasaként –, nem tudhatom, csak sejtem. Méliusz József, mikor az apa halálának körülményeiről tudósított, döbbenetes képet rajzolt a temesvári vályogviskók szegénységéről, s már akkor – 1940-ben – az elhomályosult szemű, 'négy-ötéves gyermekről', aki csak annyit tudott mondani az érkezőnek: 'hö... höö'. Most, hogy a kolozsvári *Utunkat* s benne Lőrinczi László cikkét olvasom, megrezzenek: az oligofrén, epilepsziás és néma Misu a Méliusz-riport készültekor 15 és fél (!) éves volt – 1924. augusztus 8-án született Craiován –, s ezt az artikulátlan hangot adó gyerekembert nézte a riporter kislúnak... Nehezen viselhető életet kellett több mint öt és fél évtizeden át cipelnie szegény Isosif Mirceának, míg megtérhetett a temesvári földbe, apja és anyja mellé”.⁶

Túllépve ezen a megrázó, tragikus képen, felindult soraimat József Attila *Ars poetica* című versének katartikusan felemelő szakaszával zárom, amely – ki tudja, milyen okból – szintén kihullott a közismert, nagy költeményből: *Én utánam repes a búség. / Én értem sír, kit esz a rák. / Énbennem öleli meg bősét / az újnak készülő világ.*

A tizedik szakasz volt.

FODOR GÉZA

⁶ Mozgó Világ , 1982. április, 49–50. o.

